

The problem of forming the concept of protection of corporate rights in civil law of Ukraine

Проблеми визначення концепції захисту корпоративних прав у цивільному праві України

Oleksandr Bignyak

Key words:

corporate rights, corporate rights protection, concept, construct, legal institute, realization of subjective law.

Ключові слова:

корпоративні права, захист корпоративних прав, концепт, конструкт, правовий інститут, реалізація суб'єктивного права.

Актуальність теми дослідження. Численні випадки порушень корпоративних прав, недружніх поглинань, дають підстави стверджувати, що захист корпоративних прав стає центральною проблемою корпоративного та цивільного права загалом. Реформування інституту захисту інтересів учасників корпоративних відносин потребує об'єктивної оцінки існуючого стану такого інституту, виявлення недоліків та прогалин правового регулювання, які потрібно усунути з метою пошуку нових, більш дієвих, механізмів захисту корпоративних прав та інтересів. При цьому має бути враховане як теоретичне підґрунтя інституту захисту корпоративних прав та інтересів, так і практична можливість його застосування. Наразі зростає зацікавленість у необхідності дослідження особливостей інституціонального механізму захисту корпоративних прав не тільки фізичних та юридичних осіб, але й інтересів особливого суб'єкта цивільних відносин – держави як носія корпоративних прав, котрий разом із тим здійснює регулювання корпоративних відносин та встановлює правила охорони та захисту корпоративних прав. І саме від форми, засобів та способів захисту залежить успішність дії правового механізму. Слід зазначити, що терміно-поняття «захист» розглядається правознавцями по-різному: як міра дозволеної поведінки; як система правового регулювання; як гарантія прав; як примусовий спосіб здійснення порушеного права з метою його відновлення; як комплекс погоджених організаційних заходів; як сукупність заходів правоохоронного характеру; як діяльність тощо. Одні автори зосереджуються на характеристиці матеріально-правової сторони категорії захисту, інші – на процесуальній стороні, а деякі правознавці, розуміючи захист дуже широко, вважають, що цим поняттям охоплюється сукупність різноманітних правових норм. При цьому нерідко недооцінюють управлінський елемент корпоративних відносин, його роль у захисті корпоративних прав.

Попри те, що багато які з питань захисту корпоративних прав були предметом низки наукових розвідок, відсутнє комплексне дослідження захисту корпоративних прав та інтересів у сфері цивільного права і, як наслідок цього, відсутня єдина концепція захисту корпоративних прав. Попри значну кількість наукових праць, для цивілістичної науки залишається актуальним питання створення цілісної концепції захисту корпоративних прав, встановлення специфіки корпоративних способів захисту та їх класифікація, вдосконалення чинного законодавства в цій сфері тощо. Зазначене свідчить про необхідність системного підходу в дослідженнях цивільно-правового захисту корпоративних прав з урахуванням останніх змін у законодавстві та судовій системі, зумовлених, зокрема, прагненням України інтегруватися до єдиного європейського простору.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена потребою в побудові загальної моделі захисту корпоративних прав із врахуванням економічних і правових перетворень в Україні, які вимагають інтегрування у світове економічне і правове співтовариство.

Метою даної статті є спроба формулювання концепції захисту корпоративних прав.

Стан дослідження проблеми. Огляд наукових досліджень проблематики захисту корпоративних прав дозволяє дійти висновку про їх досить велику кількість, охоплення багатьох проблемних питань.

Однак єдиної сформованої концепції захисту таких прав, особливо у світлі оновленого матеріального та процесуального законодавства, судової реформи, реформи корпоративного права, запровадження нових механізмів, (зокрема, механізмів «squeeze-out» та «sell-out», «знаття корпоративної вуалі», які в практиці ЄС досить ефективно функціонують уже не один рік), досі немає. Тому існує нагальна необхідність формулювання такої концепції і дослідження всіх її складових частин.

Основна частина. Слід констатувати, що визнаючи за суб'єктом певні корпоративні права, законодавство надає йому право на їх захист, адже право, не забезпечене від його порушень необхідними засобами захисту, є декларацією. У доктрині висловлено різні підходи щодо розуміння категорії захисту суб'єктивних прав. Так, І.О. Дзера визначила цивільно-правовий захист як систему активних заходів, що застосовуються суб'єктом цивільного права, компетентними державними чи іншими органами, спрямована на усунення порушень цивільного права чи інтересу, покладення виконання обов'язку з поновлення порушеного права на користь потерпілого¹.

Не можемо не підтримати позицію Р.О. Стефанчука стосовно того, що важливим є розумінні категорії «захист» є гармонійне поєднання його статичного стану як сукупності правових засобів, так і його динаміки, тобто як конкретної діяльності із захисту відповідного суб'єктивного цивільного права².

Серед наукових доробок сьогодення не можна не згадати також фундаментальну працю О.О. Кота «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики», в якій здійснено спробу проведення системного аналізу засад здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав із метою формування цілісного уявлення про ці категорії в науці цивільного права, що ґрунтується на теоретичних засадах та судовій практиці застосування цивільного законодавства України. У процесі аналізу суб'єктивного права як базисної категорії цивільного права значну увагу було приділено дослідженню поняття здійснення цивільних прав, його природі, а також межах здійснення суб'єктивних прав. Окремо автором розглянуто зловживання матеріальними та процесуальними правами, виділяючи спільні риси цього правового явища. Проблематиці захисту суб'єктивних цивільних прав присвячена більша частина монографії, зокрема, поняттю та правовій природі захисту прав, співвідношенню поняття «захист прав» з іншими суміжними категоріями, формам захисту суб'єктивних цивільних прав.

Автором підкреслюється нерозривний функціональний зв'язок між суб'єктивним правом і його захистом, наголошуючи на тому, що можливість захисту є гарантією самого суб'єктивного права. Аналізуючи існуючі в науці права підходи до визначення захисту суб'єктивних цивільних прав, О.О. Кот доходить висновку про необхідність розширення розуміння зазначеної категорії за рахунок надання особам можливості захисту не лише в разі порушення, невизнання чи оспорування їхніх прав, а також і тоді, коли є реальна загроза їх порушення³. Право на захист визначено як передбачену законом можливість застосувати встановлені законом або договором примусові заходи, спрямовані на припинення правопорушення та відновлення порушеного права або, в разі неможливості його відновлення, на компенсацію заподіяних правопорушенням збитків та моральної шкоди. Відповідно, захистом прав є дії уповноваженої особи, спрямовані на досягнення зазначеної мети⁴.

Цікавим і плідним доробком у сфері дослідження механізмів здійснення і захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб є колективна монографія колективу авторів Харківської наукової цивілістичної школи⁵. У монографії досліджуються загальні засади забезпечення функціонування приватноправового механізму здійснення і захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб. З урахуванням наявного стану розвитку чинного законодавства України окреслюється специфіка окремих механізмів правової регламентації приватних відносин, надаються рекомендації щодо їх подальшого удосконалення. Аналізу-

¹ Дзера І. А. Защита гражданских прав по Гражданскому кодексу Украины. Альманах цивилистики: сб. статей. Вып.1 / под. ред. Р. А. Майданика. Киев: Правова єдність, 2008. С.159.

² Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп.ред. Я.М.Шевченко. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. – С. 178.

³ Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія / О.О. Кот. – К.: Алерта, 2017. -494 с.– С. 186

⁴ Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. С.192.

⁵ Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.В. Жилінкова та ін. / За наук. ред. В.Л. Яроцького. – Х. : Юрайт, 2013. – 272 с.

ються механізми здійснення та захисту, зокрема, корпоративних прав. Здійснюються і поодинокі розвідки визначення поняття та змісту захисту цивільних прав⁶.

Проблемам захисту корпоративних прав також були присвячені наукові дослідження. Як зазначала І.В. Спасибо-Фатєєва, визначальними для розкриття проблематики охорони та захисту корпоративних прав є два моменти, на які слід передусім зважити. По-перше, це відмінність між категоріями «охорона» та «захист» і, по-друге, їх ефективність у корпоративній сфері. Ця сфера є важливою для аналізу тому, що величезна кількість громадян і юридичних осіб так чи інакше є суб'єктами корпоративних правовідносин, чи то беручи участь у господарських товариствах, чи маючи акції, в тому числі набуті під час приватизації, чи внаслідок спадкування або з інших підстав. З часом коло суб'єктів корпоративних прав дедалі поширюється завдяки тому, що фондовий ринок набирає обертів і люди вкладають кошти вже не тільки і не стільки в банки, а й у цінні папери. Залучення коштів численних осіб шляхом випуску акцій — це процес розвитку ринкової економіки, який неминуче вплине і на українську дійсність. Тому важливим є відпрацювання таких механізмів охорони та захисту корпоративних прав, які б дозволили укріпити корпоративний сектор, гарантуючи спокій інвесторам стосовно використання їх капіталу. Важливо усвідомлювати і те, що цей сектор економіки безпосередньо пов'язаний з виробництвом, виконанням робіт та наданням послуг, тобто є дієвим засобом розвитку всього суспільства. Саме на цей сектор слід спиратися в очікуванні економічного розвитку нашої країни, саме він усвідомлюється як плацдарм для інноваційних зрушень, тобто саме з ним пов'язуються всі очікування нашого суспільства. Відповідно, стан справ щодо охорони та захисту прав тих суб'єктів, які їх реалізують у корпоративному середовищі, є показовим для вектору розвитку економічної та правової дійсності у цілому⁷.

О.В. Зудіхін присвятив захисту корпоративних прав дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата наук, низку публікацій із цієї тематики⁸. О.В. Зудіхін у характеристиці способів захисту прав учасників господарських товариств пропонує класифікацію відносин, які при цьому виникають, за суб'єктним складом: між господарським товариством та його учасниками; між господарським товариством та інвестором (майбутнім учасником); між учасниками господарського товариства та органами управління; між самим товариством і органами управління; між товариством і дочірнім або залежним товариством; між органами державної влади та іншими учасниками господарського товариства (конфлікт приватних і публічних інтересів).⁹ Запропонована класифікація має право на існування, але потребує детального та кропіткого наукового дослідження, адже відносини, які виникають між різними групами осіб, є різними за своєю правовою природою і змістом.

Теоретичним і практичним проблемам захисту корпоративних прав присвячують свої праці і В.А. Васильєва¹⁰, Н.С. Глусь¹¹ та ін.

Так, на думку О.В. Регурецької, правовий захист є складовою частиною правової охорони. Способи, що застосовуються у випадку порушення прав акціонерів, тобто способи захисту прав акціонерів, за

⁶ Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав // Часопис Київського університету права. – 2011. - № 3. – С. 144.

⁷ Спасибо-Фатєєва І.В. Шляхи розв'язання проблем охорони та захисту корпоративних прав – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5662/1/Spasibo_Fateeva_150.pdf

⁸ Зудіхін О.В. Форми захисту прав суб'єктів корпоративних відносин за цивільним законодавством України /О.В. Зудіхін // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 14. – Частина 2. – 2010 – С. 238-240; Зудіхін О.В. Захист права на участь у товаристві та отримання інформації про діяльність товариства суб'єктами корпоративних відносин за цивільним законодавством України /О.В. Зудіхін // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 56. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. - Одеса: Юридична література, 2010. - С. 307-311; Зудіхін О.В. Захист права на отримання прибутку та виплату дивідендів суб'єктів корпоративних відносин за цивільним законодавством України / О.В. Зудіхін // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 58. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. - Одеса: Юридична література, 2011. – С. 356-360.

⁹ Зудіхін О.В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав учасників господарських товариств /О.В. Зудіхін : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук:12.00.03. – Одеса., 2011. – С. 3.

¹⁰ Васильєва В. А. Теоретичні проблеми захисту корпоративних прав /В. А. Васильєва // Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 4–8.; Васильєва В.В. Окремі особливості захисту права на участь в управлінні акціонерним товариством / В.В. Васильєва // Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-ій річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України (проведеної Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПРН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 23-24 вересня 2011 року) – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – С. 28-32

¹¹ Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – К., 2000. – 23 с.

класифікацією поділяються на: 1) речово-правові способи; 2) зобов'язально-правові способи; 3) спеціальні способи захисту. Речово-правовими способами захисту прав акціонерів є визнання права власності акціонера; витребування акції з чужого незаконного володіння; захист права власності акціонера від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння. Зобов'язально-правові способи захисту становлять: примусове виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; зміна або припинення правовідношення шляхом зміни або розірвання договору. До спеціальних способів захисту належать: визнання правочину з акціями недійсним; визнання недійсною емісії акцій; визнання недійсними рішень органів управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства); визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади; відновлення прав на акцію та відновлення акції¹².

Навіть побіжне ознайомлення з існуючими у літературі уявленнями про захист корпоративних прав свідчить про відсутність єдиної концепції його розуміння. Тому назріла необхідність вироблення єдиного методологічного підходу до формування такої концепції. На нашу думку, таким методологічним підґрунтям має слугувати концептний метод наукового дослідження категорій «корпоративні права», «захист корпоративних прав» тощо, як концепту, що дозволить вийти за межі суто нормативістського підходу і розглянути їх як багатоаспектний соціальний та правовий феномен.

Запропонований концептуальний підхід до визначення методологічних засад дослідження категорії «захист корпоративних прав». Визначальним моментом у характеристиці цієї категорії, на наш погляд, має бути врахування доцільності розгляду її з таких позицій: як правового концепту, як елементу механізму правового регулювання, як правового інституту і як конструкту.

Відповідно до обраного концептуального підходу терміно-поняття «захист корпоративних прав» пропонується розглядати:

- 1) по-перше, як правовий концепт, тобто як сукупність уявлень, образів, емоцій і т.п., що виникають у зв'язку з порушенням чи створенням реальної загрози порушення корпоративних прав і охоронюваних законом корпоративних інтересів, та відповідною реакцією суспільства і держави на згадані порушення та загрози (це дозволяє враховувати значення для захисту права таких чинників як ментальність, правова ментальність та правосвідомість);
- 2) по-друге, як правовий інститут, тобто як систему норм, що передбачають можливість застосування заходів матеріального та процесуального порядку, складовими елементами якого є визначені законом форми, способи та засоби захисту;
- 3) по-третє, як форму реалізації суб'єктивного охоронного права, що застосовується в разі порушення чи створення реальної загрози порушення прав та інтересів, елемент механізму правового регулювання, котрий являє собою взяті в єдності систему правових засобів, способів, форм, за допомогою яких здійснюється результативний захист корпоративних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права – учасників цих відносин;
- 4) доводиться також доцільність правового аналізу конструкту (тобто ідеального об'єкту виробленого свідомістю) «захист корпоративних прав» як уявлення про сутність системи матеріальних та процесуальних норм, що визначають форми, способи та засоби захисту корпоративних прав.

Анотація

Стаття присвячена проблемі формування концепції захисту корпоративних прав у цивільному праві України. За допомогою концептного методу запропонована концепція захисту корпоративних прав. Захист корпоративних прав розглядається як концепт, як правовий інститут, як форма реалізації суб'єктивного охоронного права, як конструкт.

¹² Регурецька О.В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – С. 5

Summary

The article is devoted to the problem of forming the concept of protection of corporate rights in civil law of Ukraine. With the help of the conceptual method, the concept of corporate rights protection is proposed. The protection of corporate rights is seen as a concept, as a legal institution, as a form of the implementation of subjective security law, as a construct.

Використана література:

1. Дзера І.А. Защита гражданских прав по Гражданскому кодексу Украины. Альманах цивилистики: сб. статей. Вып. 1 / под. ред. Р.А. Майданика. Киев: Правова єдність, 2008. 624 с.
2. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 627 с.
3. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
4. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колективна монографія / В.Л. Яроцький, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.В. Жилінкова та ін. / За наук. ред. В.Л. Яроцького. Х.: Юрайт, 2013. 272 с.
5. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 143–147.
6. Спасибо-Фатєєва І.В. Шляхи розв'язання проблем охорони та захисту корпоративних прав. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5662/1/Spasibo_Fateeva_150.pdf.
7. Зудіхін О.В. Форми захисту прав суб'єктів корпоративних відносин за цивільним законодавством України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 14. Частина 2. 2010. С. 238.
8. Зудіхін О.В. Захист права на участь у товаристві та отримання інформації про діяльність товариства суб'єктами корпоративних відносин за цивільним законодавством України // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 56. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юридична література, 2010. С. 307.
9. Зудіхін О.В. Захист права на отримання прибутку та виплату дивідендів суб'єктів корпоративних відносин за цивільним законодавством України // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 58. / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юридична література, 2011. С. 356–360.
10. Васильєва В.А. Теоретичні проблеми захисту корпоративних прав // Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару. Івано-Франківськ, 2011. С. 4–8.
11. Васильєва В.В. Окремі особливості захисту права на участь в управлінні акціонерним товариством // Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України (проведеної Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 23-24 вересня 2011 року). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 28–32.
12. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. К., 2000. 23 с.
13. Регурецька О.В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2005. 20 с.

Oleksandr Bignyak,

PhD (law), Associate Professor of the Department of Intellectual Property and Corporative Law
National University "Odessa Law Academy"